

# HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Administratie Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Postgiro 58.  
 Abonnementsprijs f 4,- per jaar. Buitenland f 5,60 per jaar, voor België f 4,60.  
 Voor leden van de Humanistische Luisterkring f 3,- per jaar. Losse nummers f 0,25.  
 Contrib. Luisterkr. f 1,-. Dit bedrag tezamen met bovengenoemde f 3,- te voldoen.

## DE EEUWIGE MENS

EEN mens went aan alles, zegt men. Zo zijn onze tegenstanders blijkbaar ook gewend aan ons. Men kan natuurlijk niet zeggen, dat zij het moderne humanisme met vreugde begroeten, maar zij hebben min of meer geleerd het bestaan ervan als onvermijdelijk te aanvaarden. Dat is al veel als men denkt aan de heftigheid van het verzet en de korte periode van ons georganiseerde werk. Maar het is toch niet genoeg, zo lang er telkens nog verwijten opduiken, die alleen uit misverstand verklaarbaar zijn. Het merkwaardigste daarvan luidt, dat wij de mens zouden overschatten. Soms beweert men zelfs, dat wij de mens in Gods plaats willen stellen of dat wij de mens eigenlijk vergoddelijken. Maar die termen gaan uit van een geloof dat wij niet delen, en zeggen ons dus niets. De eenvoudigste vorm is ook hier de duidelijkste, en die is werkelijk al vreemd genoeg: wij zouden de mens overschatten... Nu is het voor een goed gesprek wel wenselijk, dat iedereen weet waarover men het heeft. Het zou immers kunnen zijn, dat de één dacht aan wetenschappelijke en technische mogelijkheden, en de ander aan zedelijke waarden. Mocht dat het geval zijn, dan kan men lang praten zonder het eens te worden, ja, men kan het zelfs eens worden zonder het eens te zijn. Niet altijd drukken woorden precies uit wat we bedoelen, en nog zeldzamer is het dat een ander uit onze woorden precies begrijpt wat wij zelf ermee hebben bedoeld. En allereerst is het dus nodig, duidelijk vast te stellen waarover wij het hebben.

Er bestaat een kostelijk en kostbaar boek vol platen. Het heet: „Honderdduizend jaar dagelijks leven”. Uitgave J. M. Meulenhoff, Amsterdam. Het laat ons zien hoe onze allervroegste voorouders hebben geleefd in primitieve omstandigheden waarvoor de naam „paradijs” een parodie is. De tekeningen van grotbewoners, de weergevonden wapens en werktuigen laten ons een menselijk bestaan reconstrueren, waar wij het geen maand, geen week zouden uithouden. Tientallen eeuwen later, als het vuur z'n toepassing heeft gevonden, ontstaan er verschillende culturen. Het graan wordt stel-

selmatig gezaaid en geoogst; stenen worden tot bijlen geslepen; men bakt uit klei of leem ruw aardewerk; uit haar of uit vezels maakt men draden, netten en weefsels; enkele wilde dieren worden tot huisdier getemd. En zonder het wereldhistorische ervan te beseffen, vindt iemand het schrift uit, het middel om de taal én tijd én ruimte te doen overschrijven. Tussen de alleroudste menselijke fossielen, een half miljoen jaren terug, en de beginperiode van het menselijke schrift, zo'n zes à zeven duizend jaar geleden, ligt een stuk geschiedenis van de mensheid waarin de levensverhoudingen minder zijn gewijzigd, dan in de paar duizend jaren sindsdien.

En misschien is het zelfs niet betwistbaar, te spreken van de laatste paar honderd jaar alleen.

Bladerende in dit boek ziet men de Grieken, de Romeinen, de Chinezen en Arabieren, de Middeleeuwen en Renaissancisten, oneindig gevarieerd naar kledij en levensopvatting, maar ondanks alle variaties in hoge mate gelijk. Want hoe meer men vertrouwd raakt met de boeiende veelvuldigheden uit de cultuurgeschiedenis, hoe meer men geneigd is aan de eendere kern te denken: de mens met zijn mogelijkheden. Zijn begrensde mogelijkheden, eeuwenlang. Want er is altijd honger geweest, en ziekte en dood; en altijd rijkdom en armoede, onvoorstelbare armoede; altijd macht en slavernij, onvoorstelbare slavernij; en altijd de beperking ook van de geniaalste mens, in ruimte en tijd.

De uitvinding van de drukpers in het midden van de vijftiende eeuw; de ontdekking van Afrika, Amerika, Zuid-Oost Azië, Australië, de herontdekking van oude wijsheid en kunst hebben de wereld gewijzigd. Maar de grote ommekeer dagteekent pas van de uitvinding van de stoommachine. Van die dag af, Engeland 1769, begint voor de mens een soort geschiedenis, zoals er tevoren niet bestond. De wetenschap en de techniek bepalen sindsdien onze levensomstandigheden in een voortdurende verandering. Treinen, trams, auto's, bussen, vliegtuigen hebben het vervoer in honderdvijftig jaar meer gewijzigd, dan alle voorafgegangene uitvindingen in

een lezing voor de vara-microfoon van zondag 26 november 1961

de voorafgegane honderdvijftig eeuwen. Kranten, boeken, tijdschriften zijn gemeengoed geworden, en soms gemeen goed. Foto en film; telefoon, radio en televisie hebben beeld en geluid in ons aller bereik gebracht. De steden zijn anders, de huizen zijn anders, de scholen zijn anders, de kleren zijn anders, de maaltijden zijn anders, de medicijnen zijn anders, ga zo maar door. Ze zijn niet enkel anders, ze zijn nog altijd bezig te veranderen, vrijwel overal ter wereld.

**V**RAAGT men ons, humanisten, of wij die ontwikkeling van de mens niet met overmoedig optimisme aanschouwen, dan behoeven we ons helemaal niet te schamen voor een voorzichtig ja. Want inderdaad heeft de wetenschap via de techniek aan de mens onvoorstelbare kansen tot ontplooiing gegeven, en er is niet de geringste twijfel, dat er nog fantastische mogelijkheden op ontdekking en uitvinding en toepassing te wachten liggen, volgend jaar, de volgende eeuw. Het is een ontwikkeling, die, eenmaal ingezet, haar eigen wetmatigheden heeft. Maar het is niet een ontwikkeling die een humanist tot onvoorwaardelijk optimisme verplicht, al was het enkel omdat hetzelfde uitvindersondenken, waaraan wij elektrisch licht en penicilline te danken hebben, ons ook bedreigt met de atombom. En toch is dat niet de enige reden van ons voorbehoud.

Want de overschatting van de mens, die men de humanist zo vaak ten onrechte verwijt, doelt niet wezenlijk op de enorme technische verworvenheden van de twintigste eeuw. Men meent — en ik herhaal — ten onrechte, dat wij de mens overschatten als zedelijk wezen; dat wij de mens tot alle goeds geneigd achten — een formule, die mij even zinloos lijkt als die andere: geneigd tot alle kwaad. Geheel de tegenstelling goed en kwaad op *zedelijk gebied*, is enkel als een verhouding denkbaar. Per definitie kan het kwade enkel het niet-goede, en het goede enkel het niet-kwade zijn. De kennis van het één is voorwaarde voor de kennis van het andere, en het kenmerkt de mens juist, dat hij willend, handelend en beoordeeld in

beider bereik is. Vraagt men zich af, of de gemiddelde mens in de voorbije honderdduizend jaar zich deze innerlijke spanning helderder bewust is geworden, en of de gemiddelde mens in de loop der eeuwen geleerd heeft vaker en gemakkelijker het goede te doen en het kwade na te laten, dan is het antwoord daarop veel moeilijker dan bij de technische ontwikkelingsgang, veel subjectiever ook, en daardoor veel minder karakteristiek voor *het* humanisme dan voor *een* humanist.

Als ik in dit kostbare boek blader, kan ik de morele grootheid of kleinheid van het voorgeslacht er niet uit lezen. Ik kan niet zien, of de oermensen uit de grotten eerlijker, moediger, vergevingsgezinder, trouwer waren dan de middeleeuwen, of omgekeerd. Ik kan niet zien, of de Griek of Romein egoïstischer was dan de Chinees of Moor, eenvoudig omdat de levensomstandigheden van de mens geen afdruk bevatten van zijn gezindheid.

Maar ik weet wél, dat het lezen van de poëzie of nog liever de grote drama's van andere volken in voorbije eeuwen maar één conclusie wettigt: dat wij twintigste-eeuweners ons zelf herkennen in Odysseus en Hektor, in Oidipoes en Ifigeneia, in Hamlet en Don Quichot, in Gulliver en Faust. Het zijn maar enkele namen uit een reeks van dozijnen. Wat ons in hen allen treft, is de eeuwigheid van het menselijke, en de menselijkheid van het eeuwige.

Alles wat ons van hen scheidt, valt weg, omdat in hen het menselijke tot opperste uiting is gekomen; liefde en haat, moed en vrees, deugd en zonde, wijsheid en dwaasheid, leven en dood. Maar temidden van al deze gelijkgebleven tegenstellingen treft ons vooral de gerichtheid, het innerlijke kompas, de zedelijke zekerheid omtrent waarden die tot het wezen van de mens behoren, ook als hij tekortschiet, eeuwige waarden die door hun onmiskenbaar bestaan de mens van het dier onderscheiden, zelfs als hij ze verloochent. Wat in de feitelijke, materiële, technische en ook politieke sfeer onmogelijk is: ons in te leven in de omstandigheden van de oermens, dat gebeurt als door een wonder in de sfeer van de kunst. De rotstekeningen van tienduizenden jaren geleden zijn volmaakt ontroerend — ze zijn de uiting van mensen wier primitieve bestaan ons onvoorstelbaar lijkt, maar wier menselijke wezen ons vertrouwd is, dank zij hun werk.

Zodra onze kerkelijke tegenstanders ons verwijten, dat het humanisme optimistisch is omtrent de mens, heerst er een dubbel misverstand. Eerst schuiven zij ons in de schoenen dat wij de mens *zoals hij is*, zouden bewonderen, en daartoe is inderdaad geen enkele reden. Wij doen het dan ook niet. En bovendien denken zij, dat wij in het humanisme een snelwerkend middel zien tot verdere zedelijke verbetering, sneller werkend althans dan de godsdienst. Maar ook dát is niet waar. Wie de mens van heden niet *wezenlijk* beter vindt dan de mens van vroeger, hoeft over de zedelijke invloed van de godsdienst niet meer te spreken, en op de zedelijke invloed van het humanisme nauwelijks te hopen. Hij moet leren leven, met de mens, de mens van duizenden eeuwen, de eeuwige mens.

En ook dát is humanisme.

G. STUIVELING

## **kalender 1962**

De kalender 1962 van het Humanistisch

Verbond is thans verschenen.

De uitvoering is geheel gelijk aan die van 1961.

Uw bestelling zien wij gaarne tegemoet door storting of overschrijving van f 2.50 op postrekening no. 304.960 t.n.v. Het Humanistisch Verbond, Utrecht.

In de omschrijving: Kalender 1962.

Een invloedrijke? Moet dat nog gevraagd worden? Hij was immers de man, die het middeleeuwse wereldbeeld aantastte, die in plaats van de onbewegelijke aarde de zon als middelpunt van het heelal zag en zo de woonplaats der mensen onttroonde. En deze daad had verstrekkende gevolgen. Zij luidde toch een nieuw tijdperk in? Ja, dit is de lange tijd onweersproken gebleven voorstelling van Copernicus: de baanbreker, stoutmoedige verkondiger van een waarheid, die in zijn tijd niet uitgesproken, zelfs niet gedacht mocht worden. De werkelijkheid was anders en een schildering van zijn persoon en zijn betekenis moet beginnen met dit romantische beeld behoedzaam te reinigen.

Hij was geen stoutmoedig verkondiger van de door hem gevonden waarheid. Zijn boek „Over de omwentelingen van de hemelse sferen”, waaraan hij vele jaren gewerkt heeft, is na de voltooiing bijna even lang als een niet voor de pers gereed manuscript binnenshuis bewaard. Wel drong het gerucht van zijn nieuwe theorie door tot enkele astronomen en filosofen en was het hier en daar onderwerp van wetenschappelijke discussie, maar hij blijft afkerig van een publikatie. Eerst tegen het eind van zijn leven geeft een geestdriftige leerling van hem, Rheticus, die van deze aarzelingen niets begrijpt, met zijn medeweten een samenvatting van zijn denkbeelden uit. Een jaar later, uiteindelijk gehoor gevende aan de aandrang, die van vele zijden op hem wordt uitgeoefend, stemt hij er in toe, dat zijn boek gedrukt zal worden. Enige dagen voordat hij, 70 jaar oud, sterft (1543) ontvangt hij het eerste exemplaar, dat van de pers komt.

Wat heeft hem zo doen dralen? Latere bewonderaars van hem, die meer het oog gericht hebben op de tijd, die na hem aanbreekt dan op de situatie tijdens zijn leven, zijn gauw klaar met hun antwoord: gerechtvaardigde angst voor de inquisitie. Maar dat is het niet. Immers in de jaren, die aan het verschijnen van zijn werk voorafgaan, is zijn theorie onderwerp van ernstige en bepaald niet vijandige gedachtenwisselingen. Zij werd gezien als een bijdrage tot een beter antwoord op de vragen, die de onregelmatigheden in de beweging der planeten opriepen. Meer was zij niet, ook niet in de ogen van de ontwerper zelf. Welke toen de gezindheid van de kerkvorsten was, blijkt b.v. uit het feit, dat paus Clemens VII in 1533 zijn secretaris belooft om zijn voortreffelijke uiteenzetting over „Copernicus' denkbeelden betreffende de beweging van de aarde”. Ook een brief van Nikolaus Schoenberg een kardinaal, die een vertrouwenspost bezette onder drie opeenvolgende pausen, Leo X, Clemens VII en Paulus III, spreekt van belangstelling, ja bewondering voor zijn wetenschappelijke ideeën. De brief dateert van 1536 en is in de eerste uitgave van zijn boek afgedrukt. Hij bevat bovendien een duidelijk uitgesproken aanmoediging om spoedig tot publikatie over te gaan. Bedenkt men verder, dat eerst in 1616 zijn boek op de lijst der door de kerk verboden boeken geplaatst werd, dan ligt de conclusie voor de hand, dat het niet de vrees voor vervol-

ging door de kerk was, die hem telkens opnieuw de publikatie van zijn levenswerk heeft doen uitstellen.

In de opdracht van zijn werk aan paus Paulus III geeft Copernicus zelf een andere verklaring: „Ik heb lang met mijzelf gestreden of ik al dan niet mijn bewijzen voor de beweging der aarde aan de openbaarheid prijs zou geven, of het niet verstandiger zou zijn het voorbeeld der Pythagoreërs te volgen, die hun ontdekkingen niet te boek stelden, maar mondeling doorgaven aan de ingewijden alleen... De vrees bespot en gehoond te worden om mijn nieuwe in schijn absurde denkbeelden, had mij er bijna toe gebracht mijn werk geheel op te geven”. Dit klinkt niet heldhaftig. Het is wel in overeenstemming met het beeld, dat uit de tamelijk schaarse gegevens over zijn leven voor ons oprijst, het beeld van een kwetsbaar, schuw mens, die vele jaren geleefd heeft in de schaduw van sterkere persoonlijkheden.

is geen ziener, voor wie aan de kim het licht van een andere toekomst gloort. Dijksterhuis, die meer dan wie ook aandacht heeft geschonken aan de geschiedenis van het ontstaan der moderne natuurwetenschap, wijst er op hoe hij nog bijna geheel in het verleden staat: „Veel meer dan het nieuwe valt in zijn werk het oude op, de ganse traditionele stijl der Griekse astronomie, haar manier om problemen voor te stellen, haar methode om ze op te lossen”.

En toch een invloedrijke, want de omvang en de diepte van wat zijn boek aan ideeën en aan dadendrang gewekt heeft in de geesten, die daar rijp voor waren, kan niet gemakkelijk overschat worden. Zeker is echter, dat hij zelf die gevolgen noch vermoed noch bedoeld heeft.

Daar is dan in de eerste plaats de grote stap vooruit op het gebied van de sterrenkunde, die door het bescheiden begin van Copernicus mogelijk gemaakt is. Als hier gesproken wordt van een bescheiden begin, dan wil daarmee gezegd zijn, dat zich drie ingrijpende wijzigingen moesten voltrekken, voordat de opbouw van het nieuwe wereldbeeld voltooid kon worden. Een van die drie danken wij aan Copernicus, hij maakt van de aarde een van de om de zon wentelende planeten. De tweede is een grondige herziening en uitbreiding van het feitenmateriaal. Het is Tycho Brahe, geen aanhanger van Copernicus, die samen met zijn leerlingen een zeer groot aantal nauwkeurige metingen verricht en zo de gegevens verzamelt, welke nodig zijn om zich een bruikbare voorstelling van de bouw van het zonnestelsel te vormen. En ten slotte, wellicht het moeilijkste, moest de Griekse voorstelling, dat de beweging van de hemellichamen teruggebracht moest kunnen worden tot een samenspel van bewegingen langs cirkelbanen, die met onveranderlijke snelheid werden doorlopen, geheel losgelaten worden. Het is de grote verdienste van Kepler, een van Tycho Brahe's leerlingen, die het feitenmateriaal, onder leiding van zijn leermeester bijeen gebracht, geheel tot zijn beschikking had en die uitging van de nu vanzelfsprekende gedachte, dat dit de onwrikbare

grondslag van elke theoretische beschouwing moest zijn, die erin slaagt de laatste beslissende stap te doen. Hij is hierin geslaagd door een reeks van mislukte pogingen heen. Hij ontwierp een wiskundig beeld van het zonnestelsel met de bijbehorende bewegingswetten, dat in overeenstemming was met de aan herhaalde metingen ontleende feiten. Copernicus, die nooit geprobeerd heeft het overgeleverde feitenmateriaal te controleren en te verbeteren, die ook vastgehouden had aan de noodzaak slechts volmaakte cirkelbewegingen als toelaatbare verklaringen te beschouwen, had zijn nieuwe voorstelling eenvoudiger dan de oude Griekse genoemd en daarin een argument gevonden, dat voor dit wereldbeeld pleitte. Zijn wereldbeeld was echter maar weinig eenvoudiger dan het traditionele. Keppler daarentegen had het volste recht naast andere dit argument voor de juistheid van zijn theorie aan te voeren, een theorie, dat moet gezegd worden, waartoe hij zonder het voorwerk van Copernicus niet gekomen zou zijn. En in de tweede plaats: Copernicus leeft in de overgangperiode, welke de middeleeuwen afsluit en de nieuwe tijd aankondigt. De grenzen van de gesloten cultuur, waarbinnen de Westeuropese mens leeft, worden doorbroken. Niet alleen de ruimtelijke door de ontdekkingsreizigers, die voor dien onbevaren zeeën doorkruisen, onvermoede kusten verkennen, maar ook de tijdelijke door de geleerden, die in hun studiecél zich opnieuw verdiepen in verwaarloosde bronnen van onze cultuur, in de nalatenschap van het oude Griekenland. De wereld van de geest wordt verruimd. Eeuwenlang was er gedacht volgens de richtlijnen van de traditie, welke als de natuurlijke en dus enig betrouwbare gezien werden. Maar nu, het begon reeds eerder, ontdekken mensen, dat zij het in zich hebben om, gedreven door een intense belangstelling, zelf te denken. En zij wagen het onbetreden paden te gaan, af te wijken van wat altijd gedacht of geloofd was. Op hun wijze overschrijden zij de grenzen van het oude wereldbeeld. Nieuwe gedachten, critische geluiden vinden weerklank in hun hart. Zij bewonderen de durf, die er in tot uiting komt. Het gevoel, dat het leven een nieuwe betekenis voor hen gaat krijgen, vervult hen met enthousiasme. Iets van deze geestdrift klinkt ook door in het werk van Copernicus. Nadat hij in het eerste gedeelte van zijn boek een zeer ver-

eenvoudig beeld van zijn opvattingen heeft gegeven, zingt hij de lof van het harmonische wereldbeeld, dat hij ontworpen heeft: „In het midden van alle hemellichamen zetelt de Zon. Wie zou in deze prachtige tempel deze lamp op een andere of betere plaats kunnen zetten dan op die van waaruit ze alles gelijktijdig verlichten kan? Waarlijk niet ten onrechte hebben sommigen haar het licht der wereld, anderen haar geest, weer anderen haar heerser genoemd... Zo inderdaad als zetelend op een koninklijke troon bestuurt de Zon het geslacht der sterren, die haar omgeven”.

Dat is niet de taal, die in een puur theoretisch betoog de tegenstander overtuigen kan van de deugdelijkheid der argumentatie. Het is wel het geluid, dat geestdrift wekt bij hen, die zich herauten weten van een nieuwe tijd. Van hieruit gaat een andere invloed dan die welke in Keppler zijn vervulling vindt.

De aarde onttroond, zij is slechts een van de planeten, later in de speculaties van Giordano Bruno een planeet in een van vele zonnestelsels. En op die aarde wordt de mens heel wat minder belangrijk. De kroon der schepping? De vlucht, die het wijsgerig denken bij de enthousiasten in de halve eeuw, die op Copernicus' leven volgt, neemt, zou tot een neerdrukkend pessimisme hebben kunnen leiden. Immers de nietigheid van de mens krijgt zo de volle klemtoon. Het tegendeel gebeurt. Ulrich's von Hütten's woorden: „Het is een lust om nu te leven” vertolkten een wezenlijke kant van het levensgevoel in de hele zestiende eeuw. Het groeiend besef zelf te kunnen denken, zich vrij te kunnen bewegen in de wereld van de geest, ook nog als de meningsuiting met machtsmiddelen aan banden gelegd wordt, geeft de mens een waardigheid, die voor dit soort pessimisme geen ruimte laat.

Zo zien wij van Copernicus die andere invloed uitgaan, die in het leven en sterven van Giordano Bruno zijn schoonste uitwerking toont. De bedreigde traditie is in het geweer gekomen. Het gaat niet langer om wetenschappelijke problemen alleen, maar ook om een nieuwe levenshouding en levensvisie, die onverenigbaar is met wat de machtige kerk leert en meent tot het uiterste te moeten verdedigen. Ook tot deze ontwikkeling heeft Copernicus, ongetwijfeld ongewild, bijgedragen.

D. H. PRINS

Luistert U ook elke 1e dinsdag van de maand naar onze uitzending via de A.V.R.O.-microfoon?

Zie voor de juiste tijd ons overzicht van de komende lezingen.

### **lezingen voor de radio**

- zo. 3 dec. VARA 9.45 uur: Prof. Dr. Libbe van der Wal: Wat zegt een humanist daarvan?
- di. 5 dec. AVRO 16.00 uur: Mevr. Mr. H. Singer Dekker: „Vraag het ze zelf eens”.
- zo. 10 dec. VARA 9.45 uur: P. N. Kruyswijk: Vreemd — Vijandig — Vertrouwd.
- zo. 17 dec. VARA 9.45 uur: Dr. D. H. Prins: Mensen zoeken hun weg.